

**LEGĂTURILE SPAȚIULUI ROMÂNESC CU ORTODOXIA DE LIMBĂ
SLAVĂ, REFLECTATE DE UN MANUSCRIS DIN VECHEA
BIBLIOTECĂ A MĂNĂSTIRII CERNICA**

OANA-MĂDĂLINA POPESCU
Biblioteca Academiei Române, București

**The Connections of the Romanian Space with the Slavic Orthodoxy, Mirrored in a Religious
Manuscript from the Historical Library of the Cernica Monastery**

ABSTRACT

The purpose of this study is to highlight the importance of a Romanian manuscript with the text of the annotated Psalter, that belonged, in the past, to the Cernica Monastery, nowadays being held by the Library of the Romanian Academy in Bucharest (No. 1907). The text was translated from Slavonic and splendidly illustrated with religious miniatures, painted with coloured inks by the renowned scholar Flor, the Wallachian priest, in the middle of the 18th century. We analysed the manuscript together with three other pieces with similarities in content and iconography, comparing them with Romanian, Slavonic and Greek old printed books.

During our scientific research, we identified two specific features of the manuscripts, namely: the representation of the icon of David (of a certain artistic type), at the beginning of the text, and that of St. Augustine, before the 17th chapter (on the one hand) and the presence of a short text, mentioning the ancient tradition of grouping the verses of psalm 118 into 8 parts, according to the letters of the Hebrew alphabet, written marginally, to facilitate its memorization (on the other hand). The text said that Psalm 118, being long but very important, was structured by David, the Prophet, alphabetically, to be easier to learn (22 letters multiplied by 8 parts, resulting in 176 verses). Based on these details, we searched for a Slavonic prototype with these characteristics of text and artistic composition.

We reached the following conclusions: 1. The text was translated according to a Slavonic prototype, reproduced in several editions, printed in Kyiv, at the Pecerska Lavra, in the end of the 17th century and the beginning of the 18th century (1697, 1728, 1742), selecting excerpts from the works written by St. Augustine, Ambrose of Milan, Theodorit, the bishop of Cyr. 2. That model was chosen by the Wallachian scholar because the annotations of the text were more detailed than those of other Psalm Books, the explanations being written after each verse of the psalm, not just at the beginning of a chapter. So, on the whole, the commentary of each chapter was more extensive than in other editions of the time. Without many details, the mention of the Hebrew tradition about the importance of Psalm 118 was also reproduced in old Greek and Latin printed books, edited in Venice and Antwerp. 3. Grigorie (Gregory) Socoteanu, the bishop of Râmnic, commissioned the scholar to carry out the work of translation because he wanted to have the text in the Romanian language. 4. In terms of iconography, some icons exactly reproduced the engravings of the printed books (for example, the icon of the Prophet David), but other images were, in our opinion, the Romanian scholar's compositions (as in the case of St. Augustine, one of the ancient authors who commented upon the text of the Psalter). 5. Therefore, Flor the Priest was not only a good and active copyist and miniaturist, but also a talented artist with marvellous compositions. 6. The researched examples showed the spread of the religious printed books from Kyiv, not only in Moldavia (a geographically close area), but also in Wallachia, in the middle of the 18th century, continuing an earlier tradition, and their use as models for Romanian prints, engravings and manuscripts as well. 7. The circulation, dissemination and translation into Romanian of different theological books, of Slavonic and Greek

Orthodoxy, put in light, so naturally, the universality of the Christian faith, which surpassed and fulfilled, without abolishing, the ethnic solidarities. The multiplication of texts in Romanian translations was initiated for practical, spiritual purposes to make the commentaries of some sacred texts accessible to Romanians.

Cuvinte-cheie: Mănăstirea Cernica, Popa Flor, Kiev, miniaturi, gravuri

Key words: Cernica Monastery, Flor the priest, Kyiv, miniatures, engravings

În studiul de față continuăm cercetarea patrimoniului de carte – manuscrisă și tipărită – al vechii bibliotecii a Mănăstirii Cernica, păstrat actualmente la Biblioteca Academiei Române din București, unde o mare parte dintre piese a intrat, încă din 1902-1904, prin donația Ministerului Cultelor¹. Cu alte ocazii, am pus în evidență fie exemplare care se caracterizau printr-o iconografie aparte (tipărituri cu gravuri rare sau manuscrise care redau autoportretele miniaturiştilor)², fie lucrări care ilustrau legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia și lumea greacă³.

În cele ce urmează, completăm informațiile despre biblioteca cernicană, analizând un manuscris care, dincolo de frumusețea artistică și importanța conținutului său, reliefează conectarea Țărilor Române la Ortodoxia slavă, pe de o parte, dar și circulația cărților kievene în teritoriile românești la mijlocul secolului al XVIII-lea, pe de altă parte. Este vorba despre Manuscrisul românesc (Ms. rom.) 1907, realizat de renumitul cărturar Popa Flor⁴, care conține *Psaltirea* însoțită de comentarii, dar și de o iconografie aparte, care ne-a trimis la căutarea unui posibil prototip după care s-a tradus, în mediul tipăriturilor kievene, împodobite cu gravuri deosebite. Manuscrisul, semnalat anterior în istoriografie pentru frumusețea icoanelor⁵, face parte dintr-un set de patru piese⁶ care au anumite particularități, atât în ceea ce privește textul, cât și în privința iconografiei. Analizându-le împreună, căci fiecare dintre ele ne furnizează câte o informație valoroasă, dar comparându-le și cu diverse ediții ale *Psaltirii* din

¹ Despre biblioteca Mănăstirii Cernica, vezi Iorga 1902, p. 207-234; Chițulescu 2016, p. 362-369.

² Popescu 2024, p. 349-364.

³ De exemplu, manuscrisele de la Biblioteca Academiei Române din București care conțin traducerea din greacă în română a *Istoriei bisericesti* a lui Meletie, mitropolitul Atenei, realizată de Naum Râmniceanu la Cernica, text rămas nepublicat și puțin cunoscut, în comparație cu traducerea lui Veniamin Costachi, editată la Iași, în 1841-1842. Studiul nostru dedicat acestui subiect se află sub tipar.

⁴ Păcurariu 2014, p. 247-248. Popa Flor a fost un talentat și activ copist, scriitor de documente de cancelarie, miniaturist, traducător din greacă și slavă și dascăl slovenesc la Școala Domnească Sf. Gheorghe Vechi din București, la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

⁵ Barnea 1948, p. 1-23.

⁶ Biblioteca Academiei Române, București (BAR), Manuscrisele românești (Mss. rom.) 501, 937, 1907, 2711; Ștrempel 1978, p. 128-129, 196-196; Ștrempel 1983, p. 99-100, 358-359.

mediul românesc, slavon și grecesc al timpului, am încercat să stabilim următoarele aspecte: motivul pentru care cărturarul muntean a inițiat acest demers – dificil din punct de vedere științific și minuțios –, sursa după care a tradus și în ce măsură, pentru realizarea miniaturilor, artistul s-a inspirat din gravurile prototipurilor alese sau a dezvoltat și compoziții proprii.

Cele patru manuscrise sunt speciale în raport cu alte *Psaltiri* comentate, tipărite în mediul românesc, slavon sau grecesc al timpului atât prin text, cât și prin iconografie. În ceea ce privește textul, ele se remarcă prin două caracteristici. Prima, că redau psalmii explicați la fiecare stih, iar nu doar la început de catismă, deci tâlcuirile sunt mai detaliate decât ale altor cărți, iar a doua că, psalmul 118 al catismei 17 redă marginal, din opt în opt stihuri, și literele alfabetului ebraic. În legătură cu miniaturile, remarcăm că, în afara Prorocului David, care apare de regulă înfățișat pe cărți de acest fel, manuscrisele mai redau, chiar înaintea aceluiași Psalm 118, și icoana Sf. Augustin⁷, unul dintre Părinții Bisericii din primele veacuri care au comentat psalmii. Sfântul este reprezentat diferit ca îmbrăcăminte și înfățișare în piesele analizate (ceea ce sugerează talentul artistic al pictorului, creativitatea sa), dar într-o manieră asemănătoare din punct de vedere compozițional, în sensul că stă pe un scaun, la masa de scris, lângă un copac, între ramurile căruia se disting literele ebraice, iar alături, în dreapta, un text ne explică iconografia și anume că, printr-o revelație, i s-a explicat, sub forma unui copac, însemnătatea psalmului, în tradiția ebraică și creștină. Căci, ne spune textul în continuare, psalmul 118 fiind important și folosit și în cult, la procesiunea în care era purtat Chivotul Legii în Vechiul Testament, dar fiind greu de memorat din cauza lungimii sale, Prorocul David l-a structurat după cele 22 de litere ale alfabetului ebraic, grupând stihurile câte 8, în total 176 stihuri, câte sunt în prezent.

Redăm în continuare mențiunea din manuscrisul cernican referitoare la descoperirea făcută Sfântului Augustin despre importanța acestui psalm: „Sfântul Avgustin chitiia oarecând pentru acel feliu de așăzământ a stihurilor psalmului acestuia pe 22 de slove ale az-buchilor evreești și pentru că fieșce slovă ține opt stihuri, iar mai vârtos pentru osebită numirea legii, care pomenește de multe ori în toate stihurile. Și iată, fără de veste, văzu un copaciu prea frumos, cu 22 de ramuri, și fieștecare ramură avea întru sine opt mlădițe mici. Și din toate mlădițele izvora pururea dulci picături. Și s-au mirat de atâta videnie a acelu copaci prea frumos și au cunoscut cum că acela era închipuire a acestui prea dulce psalm [...] Laudă lui Dumnezeu pentru Legea Lui: Pricina lungimei psalmului acestuia, oaricarii din dascăli aceasta o înțelege: cum că l-au așezat a lui Dumnezeu părinte David, prin Duhul Sfânt, spre cântare în călătoria întru care să purta Sicriul Legii Domnului, iar mai ales la călătoria noroadelor, care venea din laturile cele du prin prejur, în

⁷ Fila din Ms. 2711 care conține icoana Sf. Augustin este ruptă, noi putând vedea doar o parte din imagine.

Ierusalim, în vremea cea orânduită, a praznicilor celor vestite, către casa lui Dumnezeu, la rugăciune, ca întru acea călătorie, nesupărându-să, să să îndeletnicească cu dumnezeiasca gândire pentru legea Domnului din cuvintele cântării psalmului acestuia. Pentru aceasta, îl și începe de la calea legii Domnului și iaste așezat la evrei pre alfavita, adecă pe slovele az-buchilor, și fieștecare slovă cuprinde întru sine opt stihuri, cu tâlcul lor. Iar mai vârtos s-au tocmit acest fel de așezământ pentru mai bună ajutorință a aducerii-aminte de toate, ca fiind minte slovele az-buchelor, pre stihurile ce urmează lor, prea lesne să poată a-și aduce aminte, și, într-acest chip, să poată a săvârși tot psalmul. Mai vârtos învățându-să, ca pruncii alfavita, Legea Domnului, de care adesea pomenește întru acest psalm, spre osârduioasă învățătură a tuturor, mai vârtos a credincioșilor lui Hristos, ca, călătorind, calea poruncilor lui Dumnezeu, cu împlinirea lor, să poată nemeri nu întru acel sicriu făcut de mână, ci întru cel veșnic, nefăcut de mână, întru singur ceriu, unde înainte solitoriu a tuturor au intrat Hristos Domnul, Carele iaste de-a dreapta lui Dumnezeu și să [roagă] pentru noi”⁸.

Din grupul celor patru manuscrise ale *Psaltirii* cu tâlc, tradusă de Popa Flor, datate sunt numai două: Mss. 2711 (1754 decembrie 26) și 501 (1764), celelalte fiind încadrate cronologic la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ca arie de circulație, unele piese au avut legătură cu Episcopia Râmnicului: Ms. 2711 a fost dedicat episcopului Grigorie Socoteanu, cel care a și dispus traducerea textului, iar Ms. 973 a aparținut unui ierarh din acea eparhie, după cum ne sugerează prezența, în josul foii de titlu, a unui sigiliu aplicat în fum, octogonal, cu un scut susținut de doi lei rampanți, iar deasupra o mitră, cu inițialele P și T, probabil de la numele episcopului Parthenie II (1764-1771) al Râmnicului. Celelalte două au aparținut Mănăstirilor Căldărușani (Ms. 501, cumpărat de Radu logofăt, călugărit ca Rafail monah la Căldărușani), Bistrița și Cernica (Ms. rom. 1907, dăruit de Misail monah Mănăstirii Bistrița, ajuns ulterior la Cernica).

Manuscrisul 1907, care are 293 de file (30 x 20,5 cm), ne spune că textul a fost tălmăcit „de pre slovenie pre limba rumânească de Popa Flor, dascălul de la Școala Domnească”⁹. El nu este datat, dar este atribuit mijlocului secolului al XVIII-lea, perioadă când a activat cărturarul muntean. Însă o dată *ante quem* a traducerii ne furnizează o altă piesă din setul celor 4, anume Ms. 2711, care menționează anul 1754 și ne indică totodată și motivul elaborării lucrării. Astfel, din prefața Ms. 2711, aflăm că Grigorie Socoteanu, episcopul Râmnicului (1748/9-1765), dorise să aibă în română o *Psaltire* explicată, dându-i această ascultare dascălului de la Școala Sf. Gheorghe Vechi din București¹⁰, un bun și

⁸ BAR, Ms. rom. 1907, f. 236^{r-v}.

⁹ *Ibidem*, f. 1.

¹⁰ BAR, Ms. rom. 2711, f. 2^r: „Cel mare între părinți, Athanasie (prea cinstite și al meu mult milostive părinte), au judecat vrednic a aduce pre ellinie *Viața lui Antonie* carele au petrecut pre pământ ca un înger. Iar athanasiotul sufletul Sfinției Tale, pomindu-să de o râvnă dumnezeiască, au

constant colaborator al său în plan cultural¹¹. De altfel, ierarhul râmnicean era un iubitor al psalmilor, el susținând tipărirea la Râmnic a două *Psaltiri*, dar necomentate, în 1751¹² și 1764¹³. Ne amintim că, la București, textul *Psaltirii* în română, neexplicat, a fost tipărit pentru prima oară, de Sf. Antim Ivireanul, în 1694¹⁴. Cu alte cuvinte, în mediul muntean, circulau în acea vreme psaltiri românești tipărite, dar necomentate. O variantă în limba română, *cu tâlcuiri la fiecșare psalm*¹⁵, așa cum citim pe foaia de titlu, regăsim în cartea tipărită la Iași, în 1743, în timpul mitropolitului Nichifor, de către tipograful Duca Sotiriovici din Thasos. Tâlcuirile erau însă mai generale, pentru fiecare catismă, nu separat, după fiecare stih, deși erau pomenite și unele din acestea. În limba greacă, o *Psaltire* comentată, cu textul psalmului 118 grupat după alfabetul ebraic, fusese editată la Veneția, în 1692, dar comentariile erau din Teodorit, episcopul Cirului, traduse în dialectul comun de Agapie, monah din Creta, în timp ce manuscrisele copiate de Popa Flor redau tâlcuiri și din Teodorit, dar și din Sfinții Ilarie, episcop de Poitiers (a trăit circa 315-367) și Ambrozie, episcop al Mediolanului (339-397), așa cum apar în cărțile slavone¹⁶. Mențiunea despre tradiția ebraică și împărțirea psalmului în câte opt părți, fiecare începând cu câte o literă a alfabetului ebraic, o regăsim și în spațiul apusean, catolic. De pildă, volumul al patrulea din *Operele* Sf. Augustin, conținând comentariile la psalmi, tipărit la Anvers (Antwerpiae), în Belgia, la

dorit a avea tâlmăcită pre limba rumânească nu viața unui sfânt, ci Psaltirea cu tâlc, ce sânt Tainile Duhului Sfânt, prin carii s-au îndreptat viețile tuturor sfinților părinți, căci toate vistieriile înțelepciunii și ale cunoștinței lui Dumnezeu sânt ascunse într-însa, și toate câte pre larg în cărțile Legii Vechi și a cei Noi sânt tâlcuite pre scurt de Duhul Sfânt într-însa. Dar fiind eu foarte prost la mijlocirea unui lucru atât de mare, cu dreptate poate a socoti cineva că aș fi pornit de nebăgare în seamă, care iaste un duh vrednic de defăimare, neștiind că m-am îndemnat la aceasta de o prea sfințită poruncă, căci, cu puterea și duhul aceștii sfinte porunci, am pus îndemnat în sufletul meu (precum ploaia cea cerească pune vântute pământului, ca să rodească precum se cuvine) a apuca acest lucru ce iaste preste puterea mea. Deci, temându-mă ca să nu caz în noroiul neascultării, m-am supus a împlini dorirea stăpânească, precum iaste de trebuință a asculta acea slugă care pohtește să auză: *Bine, slugă bună*. Alt nimic n-am pohtit, fără numai împlinirea stăpâneștii porunci. Și cum nu iaste făr de cuviniță această ascultare, și unul din sfinții cei ce era numiți la înțelepciune și la știința de multe lucruri, scriind către cel mai mare a lui, zicea: Iar eu și pohtesc, și iaste și dumnezeiască hotărâre a socoti că iaste Legea lui Dumnezeu a împlini ce-mi va porunci mie scaunul acesta. Deci, dar, și eu, cel mai nevrednic, supunându-mă, am împlinit porunca”.

¹¹ Colaborarea copistului cu episcopul Grigorie al Râmnicului nu s-a mărginit la traducerea *Psaltirii* comentate; aceluiași ierarh, Popa Flor, îi închină și prefața care deschide Ms. rom. 2958, cuprinzând *Tâlcul Evangheliilor*, al lui Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei. BAR, Ms. rom. 2958.

¹² BAR, CRV 280.

¹³ BAR, CRV 340.

¹⁴ BAR, CRV 96; Antim Ivireanul 2016, p. 47: era „prima ediție a *Psaltirii*, apărută în Țara Românească, având textul tradus în românește și împărțit în catisme”.

¹⁵ BAR, CRV 234.

¹⁶ Pentru ajutorul acordat la cercetarea surselor istorice și traducerea unor pasaje din slavonă și greacă, în vederea realizării acestui articol, mulțumim: arhim. dr. Policarp Chițulescu, pr. dr. Ștefan Zară, pr. Eugeniu Rogoți și prof. univ. dr. Ion Marian Croitoru.

1700, ediție îngrijită de călugării benedictini¹⁷, pe baza unor codice franceze, belgiene și italiene, redă, în latină, tâlcuirea psalmului 118, având și litere evreiești scrise marginal, în alfabet latin și informația despre această tradiție, dar fără detalii și fără gravura sfântului. Regăsim, în schimb, la începutul volumului, o frumoasă și interesantă compoziție, unde în dreapta îl vedem pe împăratul David, cântând la harpă, deasupra lui fiind înfățișat Sf. Duh ca un porumbel, pentru a sublinia că psalmii au fost scriși sub inspirația Sf. Duh, iar în stânga gravurii observăm Sf. Cruce¹⁸ cu o parte din instrumentele Patimilor; sub imagine citim o trimitere la Evanghelia după Luca 24, 44: „Necesse est impleri omnia quae Scripta sunt in ... Psalmis de me. Luca 24 ... 44”¹⁹. Și aceasta este o imagine rară, căci, de regulă, Sf. David nu apare lângă Sf. Cruce.

Prin urmare, pe baza acestor informații, am căutat un posibil prototip după care s-a tradus, în mediul tipăriturilor de limbă slavă, ante 1754, și ne-am îndreptat spre edițiile de la Lavra Pecerska²⁰, cunoscute fiind legăturile acestui centru monahal cu spațiul românesc, atât prin gravura de carte²¹, cât și prin pictura icoanelor²². Într-adevăr, la Kiev, la Pecerska, se tipăriseră mai multe ediții ale *Psaltirii* comentate, cu aceste caracteristici de text, din acei autori antici și cu iconografia regelui David aproape identică cu cea a manuscriselor românești, cu menționarea viziunii Sf. Augustin despre importanța psalmului 118, cu redarea marginală a literelor ebraice. Avem în vedere edițiile slavone din 1728 și pe cea din 1742, care au circulat în spațiul românesc, care erau, ca text, reeditări ale *Psaltirii* slavone din 1697²³.

Cercetând iconografia, observăm că gravura Prorocului David din ediția slavonă de la Kiev, din 1728, este semnată, în josul paginii, de artistul Averkie

¹⁷ Un exemplar din tipăritura belgiană se află acum la Biblioteca Academiei Române din București, ea intrând în colecțiile instituției de la Biblioteca Seminarului Central din București, a cărei șampilă se poate vedea pe foaia de titlu.

¹⁸ Reprezentarea împăratului David cântând la harpă, în spațiu închis sau deschis, în diferite compoziții, este des întâlnită în gravura românească și străină, dar includerea Sfintei Cruci în imagine, așa cum vedem în tipăritura belgiană, este rară.

¹⁹ *Sancti Aurelii Augustini* 1700, p. 1, 958-1022; *Biblia* 2001, p. 1554, Luca, 24, 44: „Și le-a zis: «Acestea sunt cuvintele pe care vi le-am grăit pe când încă eram împreună cu voi, că toate cele scrise despre Mine în legea lui Moise, în profeți și în psalmi trebuie să se plinească»”.

²⁰ Însemnarea din Ms. 1907, că Popa Flor tradusese după o psaltire din „Țara Moscului”, nu se referă la faptul că lucrarea apăruse la Moscova, deși, în spațiul românesc, de-a lungul timpului, au circulat numeroase cărți religioase, inclusiv *Psaltiri*, din acel centru tipografic (dar acelea nu se potriveau ca descriere cu manuscrisul cernican), ci că edițiile kievene menționau pe foaia de titlu numele țarului/ binecuvântarea sinodului pentru tipărire, în condițiile istorice ale acelei perioade.

²¹ Tatai-Baltă 2017, p. 7-15; Yurchyshyn-Smith 2021 (pentru secolul al XVII-lea).

²² Aspecte puse în evidență de monahia Atanasia Văețiși, printr-o comunicare din 2023, ținută la Muzeul Național de Artă al României.

²³ Zibrania 2012, p. 233. Selecția din părinții antici care au comentat psalmi fusese făcută, pentru spațiul slavon, de Sf. Maxim Grecul, în secolul al XVI-lea.

Kozachkovskiy, iar cea din 1697 de Teodor. Icoanele, în plină pagină, a Sf. David din cărțile kievene din 1728 și 1742 seamănă izbitor cu cea din Ms. rom. 501 – unul din grupul celor 4 piese traduse de cărturarul muntean – în timp ce imaginea împăratului David din medalionul frontispiciului dinaintea primei catisme a Ms. 1907 este asemănătoare cu cea din frontispiciul ediției de la Kiev, 1742. Însă, în cărțile de la Pecerska, deși regăsim textul cu mențiunea viziunii Sf. Augustin, nu aflăm și icoana acestuia, care pare mai degrabă o contribuție personală a cărturarului muntean. Aceste compoziții cu Sf. Augustin, atât de frumoase și expresive, dar care ilustrează un text din tipăriturile de la Lavra Pecerska, îl recomandă pe Popa Flor nu doar ca bun traducător din slavă și greacă și renumit dascăl al Școlii Domnești, nu numai ca pe un atent și activ copist de manuscrise și de acte de cancelarie, pe care le-a și ornat cu splendide miniaturi²⁴, ci și ca pe un talentat artist, cu realizări proprii. Copiind gravurile kievene ale Prorocului David din cărțile tipărite în 1728 și 1742, Popa Flor le-a redat cu toate detaliile, în care observăm și elemente ale picturii apusene preluate de arta kiveană (de pildă încărcarea excesivă a unei încăperi, în manieră barocă, sau schițarea unor detalii care sugerează adâncimea, nespecifică artei bizantine).

Considerăm că Popa Flor a cunoscut edițiile slavone comentate ale Psaltirii de la Lavra Pecerska, din 1728 sau/și 1742, din care a tradus textul, la îndemnul ierarhului Grigorie al Râmnicului²⁵. Tot de acolo a preluat și icoanele în plină pagină ale Prorocului David, pe care le-a redat întocmai, în cele mai mici detalii, dar cu cerneluri colorate, sub forma miniaturilor, în unele dintre manuscrisele sale din acel grup (Ms. rom. 501). Cărturarul muntean a preferat tipăriturile slavone, pe de o parte, pentru că era familiarizat cu limba, pe de altă parte, pentru că acestea aveau comentarii mai ample decât ale *Psaltirilor* românești (1743) sau grecești (1692). De altfel, pentru folosirea prototipului kivean înclină și icoana împăratului David, căci în tipăriturile românești din 1694, a lui Antim, și din 1743, a lui Duca²⁶, regăsim alte modele iconografice decât cele preluate în manuscrisele

²⁴ De exemplu, Popa Flor a scris și decorat mai multe hrisoave, unele dintre ele fiind miniate cu icoane de o frumusețe aparte, în care a îmbinat tradiția bizantină cu elemente ale picturii apusene; ne amintim de icoana Învierii Domnului zugrăvită pe un act de cancelarie din 18 iulie 1764. Compoziția vedește o influență occidentală, căci artistul nu a ales varianta Pogorării la Iad, ci pe aceea care-L redă pe Mântuitorul ieșind din mormântul schițat ca un sarcofag, având steagul de biruință asupra morții în mână. Vezi Popescu 2021, p. 188.

²⁵ Totuși Popa Flor a beneficiat și de o traducere românească anterioară, care a circulat în spațiul Moldovei, realizată la mijlocul secolului al XVIII-lea tot pe baza edițiilor kievene. Această traducere dascălul muntean a colaționat-o cu tipăriturile de la Pecerska. Vezi, în acest sens, Mss. rom 716 și 2955 de la BAR și Ms. rom. 147 de la Biblioteca Mănăstirii Neamț.

²⁶ *Psaltirea* cu tâlc din 1743 este prima carte tipărită la Iași de Duca Sotiriovici și considerată, din punct de vedere artistic, cea mai frumoasă realizare tipografică a sa, în care a introdus gravura împăratului David, semnată cu numele său, o copie după cea din *Psaltirea* de la București, din 1694, editată de Sf. Antim Ivireanul. Vezi Chițulescu 2024, p. 85, 96.

lui Popa Flor. Pentru modelul kievean din 1742 pledează nu doar textul propriu-zis și oglinda paginii (cu tâlcul plasat paralel cu stihul, nu sub el, ca în alte cazuri), dar și compararea iconografiei foii de titlu a acestei ediții²⁷ cu cea a manuscrisului cernican 1907²⁸. Pe de altă parte, analizând foaia de titlu a Ms. 2711 – unul dintre cele patru executate de Popa Flor – cu cea a *Psaltirii*, necomentate, de la Pecerska din 1735, tindem să credem că dascălul slavenesc a cunoscut și această ediție, simplă, netâlcuită²⁹.

Exemplele cercetate pun în evidență legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia de limbă slavă și cu circulația tipăriturilor kievene în Țările Române și la mijlocul secolului al XVIII-lea, continuând astfel o tradiție anterioară, gravurile cărților slavone fiind modele nu doar pentru tipărituri, ci, așa cum am văzut în cazul de față, și pentru miniaturile manuscriselor³⁰. Cunoașterea, receptarea și, eventual, traducerea în spațiul românesc a unor cărți ale Ortodoxiei slave și grecești, așa cum am arătat cu alte ocazii, pun în lumină, atât de firesc, universalitatea credinței creștine, care depășește și împlinește, fără a desființa însă, solidaritățile etnice și granițele istorice. Multiplicarea textelor, sub forma unor traduceri românești, a fost inițiată pentru scopuri duhovnicești, practice, de accesibilitate în română a comentariilor unor texte sacre, nu prioritar din considerente cultural-intelectuale.

List of illustrations

Fig. 1 – BAR, Ms. rom. 501 – St. Augustine

Fig. 2 – BAR, Ms. rom. 937 – St. Augustine

Fig. 3 – BAR, Ms. rom. 1907 – St. Augustine

Fig. 4 – BAR, Ms. rom. 501 – David, the Prophet

Fig. 5 – BAR, *Psalm Book*, Kyiv, 1728 – David, the Prophet

Fig. 6 – National Library, Russia – Kyiv, 1742, David, the Prophet

Fig. 7 – BAR, Ms. rom. 1907, title page

²⁷ Am avut acces la foaia de titlu a *Psaltirii* kievene din 1742 prin accesarea site-ului Bibliotecii de Stat a Rusiei, vezi <https://lib-fond.ru/lib-rgb/mk-rgb/psaltir-kiev-2> (accesat la 13.08.2024).

²⁸ Foaia de titlu a Ms. 1907 redă, în partea superioară, soarele, cu literele lui Iahve, apoi, într-un cadru arhitectural, cu coloane cu capiteluri, pe prorocii David, în stânga (cu psaltirea, pe care scrie: „Greșit-am Domnului meu”), și pe Nathan, în dreapta (cu un sul în mâna stângă, pe care citim, cu roșu: „Iată că au iertat Domnul greșeala ta”). În partea inferioară, în centru, se vede o biserică, cu turle, iar deasupra, cu auriu scrie: „Sfântă este Biserica Ta, minunată în dreptate”. De o parte și de alta observăm două medalioane stilizate: „Primiți învățătura, ca nu cumva să să mânie Domnul și veți pieri din calea cea dreaptă” (în partea stângă a foii) și respectiv „Învățătura la om iaste ca o cunună scumpă și înțelepciunea ca un engolpiu de aur” (în partea dreaptă). Lângă pedestalul celor două coloane care formează cadrul arhitectonic, cu roșu, s-a semnat copistul și miniaturistul: „De Popa Flor, dascălul de la Școala Domnească”.

²⁹ Vezi și *Psaltirea slavo-română* de la Iași, 1680.

³⁰ Vezi și alte exemple, la Tatay, Tatai-Baltă 2023, p. 35, 38, 83.

Fig. 8 – National Library, Russia – Kyiv, 1742, title page

Fig. 9 – BAR, *Psalm Book*, Kyiv, 1735, title page

Fig. 10 – BAR, Sancti Aurelii Augustini Hipponensis bishops, *Opere (Works)* – David, the Prophet and the Holy Cross

Fig. 1 – BAR, Ms. rom. 501 – Sf. Augustin

Fig. 2 – BAR, Ms. rom. 937 – Sf. Augustin

Fig. 3 – BAR, Ms. rom. 1907 – Sf. Augustin

Fig. 4 – BAR, Ms. rom. 501 – Profetul David

Fig. 5 – BAR, Psaltire, Kiev, 1728 – Profetul David

Fig. 6 – Biblioteca de Stat a Rusiei – Kiev, 1742, Profetul David

Fig. 7 – BAR, Ms. rom. 1907, foaia de titlu

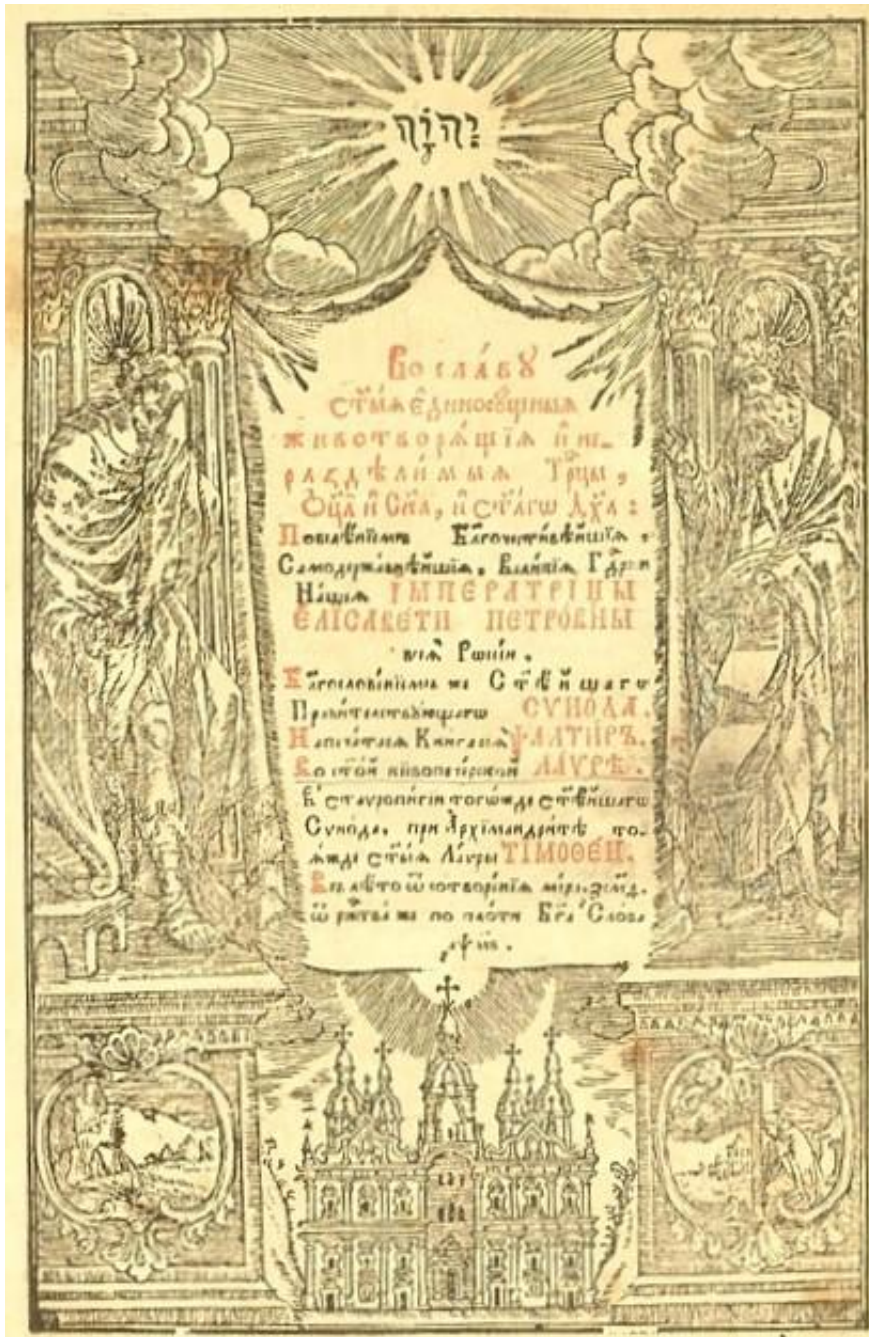

Fig. 8 – Biblioteca de Stat a Rusiei – Kiev, 1742, foaia de titlu

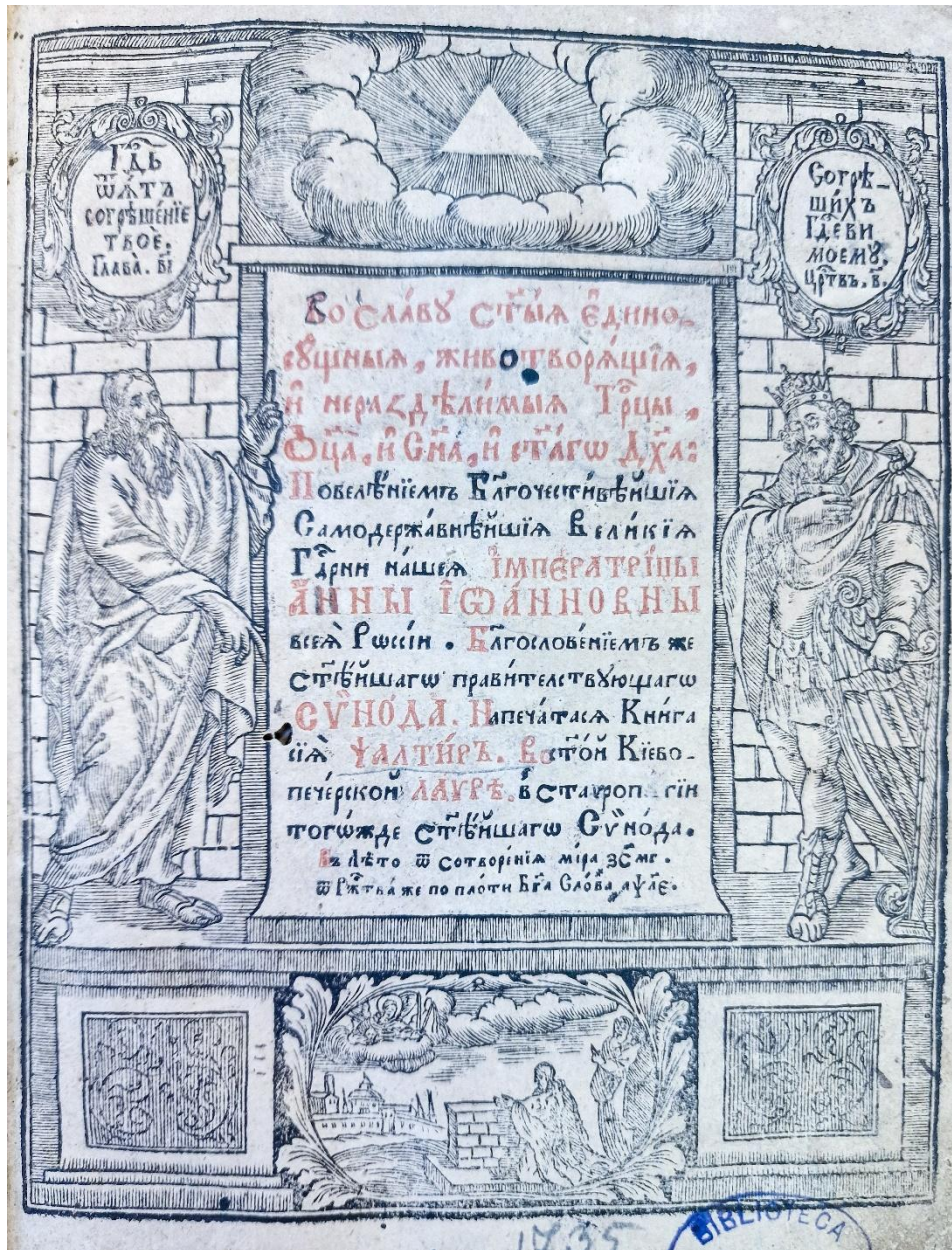

Fig. 9 – BAR, Psaltire, Kiev, 1735, foaia de titlu

Necesse est impleri omnia que scripta sunt in... Psalmis de me. Lucr. 24... 14...

SANCTI AURELII
AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
ENARRATIONES
IN PSALMOS.

Fig. 10 – BAR, Sancti Aurelii Augustini Hipponensis episcopi, *Opere* – Profetul David și Sf. Cruce

Abrevieri bibliografice

- Biblia* 2001 – *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, București, 2001
- Antim Ivireanul 2016 – *Antim Ivireanul. Opera tipografică*, coord. arhim Policarp Chițulescu, București, 2016
- Barnea 1948 – Ion Barnea, „Un miniaturist român din secolul al XVIII-lea: Popa Flor”, extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LXVI, nr. 11-12, 1948, p. 1-23
- Chițulescu 2016 – Arhim. Policarp Chițulescu, „Biblioteca Mănăstirii Cernica”, în Mircea Păcurariu, Nicolae Edroiu (coordonatori), *Monahismul ortodox românesc. Istorie, contribuții și repertoriizare*, vol. II, București, 2016, p. 362-369
- Chițulescu 2020 – Arhim. Policarp Chițulescu, *Cartea slavă din Biblioteca Sfântului Sinod – Secolele XVI-XVIII*, București, 2020
- Chițulescu 2024 – Arhim. Policarp Chițulescu, „Noutăți despre întâia tipografie arabă din Moldova și despre activitatea tipografului Duca Sotiriovici din Thasos”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium. Supplementum*, LXI, 2024, p. 79-116
- Iorga 1902 – Nicolae Iorga, „Manuscriptele Mănăstirii Cernica”, în *Biserica Ortodoxă Română*, XXVI, nr. 3-4, 1902, p. 207-234
- Păcurariu 2014 – Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ed. III, Sibiu, 2014
- Popescu 2021 – Oana-Mădălina Popescu, *Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui. Chipuri sfinte în vechi hrisoave românești*, ed. a II-a, București, 2021
- Popescu 2024 – Oana-Mădălina Popescu, „Câteva piese valoroase din biblioteca Mănăstirii Cernica, din prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium. Supplementum*, LXI, 2024, p. 349-365
- Sancti Aurelii Augustini 1700 – Sancti Aurelii Augustini Hipponensis episcopi, *Opere*, tomus quartus, p. I, Antwerpiae, 1700
- Ștrempel 1978 – Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978
- Ștrempel 1983 – Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, 1983
- Tatai-Baltă 2017 – Cornel Tatai-Baltă, „Cunoașterea xilogravurii ucrainene în diferite centre tipografice românești (sec. XVII-XIX)”, în *Transilvania*, nr. 4-5, 2017, p. 7-15
- Tatay, Tatai-Baltă 2023 – Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Gravorul Mihail Strilbișchi (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)*, Cluj-Napoca, 2023
- Yurchyshyn-Smith 2021 – Oksana Yurchyshyn-Smith, *The Monk Ilia (1637-1663). Catalogue. Ukrainian and Romanian Baroque engravings*, ed. 2, Kiev, 2021
- Zibrania 2012 – *Zibrania Ucrainski Starodrukiv*, Kiev, 2012